

SA'D AL-DĪN AL-FARG'ONIY MEROSIDA BAG'RIKENGLIKNING FALSAFIY- GERMENEVTIK TALQINI

Obidov Asliddin Shavkatovich, Alfraganus universiteti "Ijtimoiy fanlar" kafedrası dotsenti, v.b., falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PHILOSOPHICAL-HERMENEUTICAL INTERPRETATION OF TOLERANCE IN THE LEGACY OF SA'D AL-DĪN AL-FARGHĀNĪ

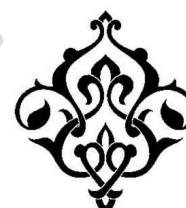
Obidov Asliddin Shavkatovich, Acting Associate Professor of the Department "Social Sciences" of the Alfraganus University, Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy

ФИЛОСОФСКО-ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В НАСЛЕДИИ СА'Д АД-ДИНА АЛЬ-ФАРГАНИ

Обидов Аслиддин Шавкатович, и.о. доцента кафедры «Социальные науки» университета Альфраганус, доктор философии по философским наукам (PhD)

<https://orcid.org/0000-0002-9848-2364>
aslidin.obidov@gmail.com

Annotatsiya: Maqola Saididdin al-Farg'oni merosida bag'rikenglikning falsafiy-germenevtik talqinini yoritadi. Asosiy manba – *Mashāriq al-darārī* asari tahlil qilinib, unda tolerantlik vahdat al-vujud asosida insoniyat xilma-xilligini ilohiy birlikda uyg'unlashtirish jarayoni sifatida talqin etilgani ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: *Sa'd ad-Dīn al-Farg'oni*, vahdat al-vujud, sufi germenevtikasi, islom falsafasida bag'rikenglik, dinlararo muloqot, qiyosiy falsafa, ma'naviy plyuralizm, islom tasavvufi, qurilish paradigmalar.

Abstract: The article explores the philosophical-hermeneutical interpretation of tolerance in the legacy of *Sa'd al-Dīn al-Farg'oni*. Based on his *Mashāriq al-darārī*, tolerance is viewed as a process of harmonizing human diversity within divine unity through the concept of *waḥdat al-wujūd*.

Keywords: *Sa'd al-Dīn al-Farghānī*, *waḥdat al-wujūd*, Sufi hermeneutics, tolerance in Islamic philosophy, interfaith dialogue, comparative philosophy, spiritual pluralism, Islamic mysticism, paradigms of construction.

Аннотация: В статье рассматривается философско-герменевтическое толкование толерантности в наследии Саидиддина аль-Фаргани. На основе его труда *Mashāriq al-darārī* показано, что толерантность осмысляется как процесс гармонизации человеческого многообразия в божественном единстве через концепцию *вахдат аль-вуджуд*.

Ключевые слова: *Са'д ад-Дин аль-Фаргани*, *вахдат ал-вуджуд*, суфийская герменевтика, толерантность в исламской философии, межрелигиозный диалог, сравнительная философия, духовный плюрализм, исламский мистицизм, парадигмы построения.

Kirish. XXI asr globallashuvi sharoitida diniy bag'rikenglik va madaniyatlararo muloqot masalalari insoniyatning barqaror taraqqiyoti,

xavfsizligi va tinchlikni ta'minlash strategiyasining markazida turibdi.

XIII–XIV asrning yirik mutafakkiri Saididdin al-Farg'oni (Sa'īd al-Dīn Muḥammad al-

Farghānī¹) – Ibn al-‘Arabī falsafiy maktabining yetuk vakili – o‘zining “Mashāriq al-darārī” asarida vahdat al-wujud konsepsiyasini nafaqat metafizik birlik nazariyasi sifatida, balki diniy va madaniy xilma-xillikni birlashtiruvchi ontologik model darajasida talqin qiladi. Uning ta’limotida xilma-xillik ziddiyat manbai emas, balki ilohiy hikmatning tajallisi sifatida talqin qilinib, bag‘rikenglik faol ma’naviy yuksalish jarayoni sifatida tushuntiriladi.

Shunga qaramay, Islomshunoslikda olib borilgan ko‘plab tadqiqotlarda al-Farg‘oniy asosan Sufi metafizik tafakkur asosida o‘rganilgan bo‘lib, uning tolerantlik konsepsiyasi, dinlararo muloqot nazariyalaridagi o‘rni hamda madaniyatlararo dialog paradigmaları bilan bevosita integratsiyasi yetarlicha yoritilmagan. Ushbu ilmiy bo‘shliq (“research gap”) mazkur maqolaning nazariy va amaliy asosini tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili faqat mavjud ishlanmalarni tavsiflash bilan cheklanmasdan, ularning metodologik yondashuvlarini tanqidiy baholash, ilmiy bo‘shliqlarni aniq ko‘rsatish va tadqiqot mavzusi bilan bevosita bog‘lashni talab etadi. Shu sababli, ushbu bo‘lim Saididdin al-Farg‘oniy merosida bag‘rikenglikning falsafiy-germenevtik talqiniga oid mavjud ilmiy manbalarni sharqshunoslik va islomshunoslik yo‘nalishlarida qamrab oladi.

Sharqshunoslikdagi tadqiqotlar – L. Lewisohn² al-Farg‘oniy va uning ustozlari Ibn al-‘Arabī maktabining metafizik asoslarini, xususan, vahdat al-wujud konsepsiyasini Sufi tafakkurining markaziy elementi sifatida tahlil qilgan. U tolerantlik masalasiga bevosita to‘xtalmagan bo‘lsa-da, birlik va xilma-xillik o‘rtasidagi falsafiy uyg‘unlikni tasvirlab, bag‘rikenglikning ontologik asoslarini tushunishga imkon beradi. W.C. Chittick³ esa Ibn al-‘Arabī falsafasini chuqur sharhlab, al-Farg‘oniy izohlarining gnoseologik va kosmologik

qirralarini ochib beradi, lekin bu qarashlarning madaniyatlararo muloqot paradigmaları bilan bog‘lanishini tizimli ravishda ishlab chiqmaydi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot Saididdin al-Farg‘oniy merosida bag‘rikenglik konsepsiyasining falsafiy-germenevtik talqinini ochib berishga qaratilgan bo‘lib, metodologik asos sifatida Sadriddin Qunaviy (al-Farg‘oniyning zamondoshi va Ibn al-‘Arabī maktabining yetuk vakili) tomonidan ishlab chiqilgan germenevtik yondashuvdan foydalanildi. Qunaviy modeliga ko‘ra, matnning haqiqiy ma‘nosini anglash uchun uni faqatgina tashqi shaklda emas, balki uning metafizik qatlamlari va tarixiy-madaniy asosi bilan uyg‘un holda tahlil qilish lozim⁴. Shu bois tadqiqotda al-Farg‘oniy asarlarining mazmuni tarixiy, ijtimoiy va diniy sharoitlar bilan chambarchas bog‘liq holda ko‘rib chiqildi.

Falsafiy germenevtika (Qunaviy modeli) – Matn talqini jarayonida “ma’no qavatları” konsepsiyasi qo‘llanildi: ya’ni, birlamchi matn (zahiri ma’no), metafizik asos (botiniy ma’no) va zamonaviy talqin (amaliy kontekst) o‘rtasidagi o‘zaro muloqot ochib berildi. Bu yondashuv al-Farg‘oniy tolerantlikni faqat nazariy konsepsiya sifatida emas, balki zamonaviy interfaith paradigmalarda tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan amaliy-aksiologik mexanizm sifatida ko‘rib chiqishga imkon berdi⁵.

Qiyosiy tahlil – Tadqiqotda al-Farg‘oniy tolerantlik konsepsiyasi Ibn al-‘Arabī⁶ va Aziziddin Nasafiy⁷ ning birlik va bag‘rikenglik haqidagi qarashlari bilan qiyoslandi. Shu bilan birga, uning konsepsiyalari G‘arb mutafakkirlari – Hans Kungning Global Etika modeli⁸ hamda Charles Tayloring multiculturalism nazariyasi⁹ bilan qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu qiyoslash orqali Sharq va G‘arb falsafiy merosining umumiy tamoyillari hamda farqli qirralari aniqlandi.

¹ Chittick, W.C. "Sa‘īd al-Dīn Muḥammad b. Aḥmad Farghānī." Encyclopaedia of Islam, Second Edition. Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Brill Online, 2014. Reference. University of Toronto. 19 June 2014 <http://referenceworks.brillonline.com.myaccess.library.utoronto.ca/entries-SIM_6491>

² Lewisohn, L. (1992). The Legacy of Mediaeval Persian Sufism. London: Khaniqahi Nimatullahi Publications.

³ Chittick, W.C. (1989). The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabī's Metaphysics of Imagination. Albany: SUNY Press.

⁴ Qūnawī, Ṣadr al-Dīn. (2008). Al-Nafahāt al-Ilāhiyya. Tehran: Institute of Islamic Studies.

⁵ Aminrazavi, M. (2013). Sufism and the Concept of Peace. International Journal of Islamic Thought, 4(1), 1–12.

⁶ Chittick, W.C. (1989). The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabī's Metaphysics of Imagination. Albany: SUNY Press.

⁷ Nasafī, ‘Azīz al-Dīn. (1999). The Perfect Man (Insān Kāmil). Trans. by D.L. Pendlebury. London: Octagon Press.

⁸ Kūng, H. (1993). Global Responsibility: In Search of a New World Ethic. New York: Crossroad.

⁹ Taylor, C. (1994). Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton: Princeton University Press.

Analitik mezonlar sifatida uchta asosiy indikator belgilandi:

-Ontologik mezon – bagʻrikenglikning vahdat al-vujud konsepsiyasi asosida talqini;

-Aksiologik mezon – tolerantlikning axloqiy-ruhiy tarbiya va rahm-shafqat tamoyillari bilan bogʻlanishi;

-Epistemologik mezon – ilm va maʼrifat orqali madaniyatlararo muloqotning rivojlanishi.

Shunday qilib, metodologik asoslarning integratsiyalashgan qoʻllanishi al-Fargʻoniy tolerantlik konsepsiyasini nafaqat tarixiy-falsafiy, balki zamonaviy global etik va interfaith peace-building kontekstida ham tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, Saididdin al-Fargʻoniyning tolerantlik konsepsiyasi nafaqat tasavvuf metafizikasining ichki mantigʻiga, balki zamonaviy interfaith paradigmalarining nazariy va amaliy asoslariga ham uygʻun keladi. Natijalar quyidagi asosiy yoʻnalishlarda umumlashtirildi:

1. Ontologik birlik va xilma-xillik uygʻunligi

Al-Fargʻoniy tolerantlikni vahdat al-vujud konsepsiyasi asosida talqin qilib, mavjudotdagi xilma-xillikni ilohiy birlikning zaruriy tajallisi sifatida koʻrsatadi. Bu qarashga koʻra, insoniyatdagi dinlar, madaniyatlar va ijtimoiy anʼanalarning farqlari – “ilohiy haqiqat”ning turfa koʻrinishlari boʻlib, ular bir-birini inkor qilmaydi, balki oʻzaro toʻldiradi¹⁰. Ushbu yondashuv diniy pluralizmni metafizik asos bilan taʼminlaydi va global etikada “inklyuziv tolerantlik” modeliga yaqinlashadi.

2. Tolerantlikning uch bosqichli amaliy modeli

Tadqiqotda al-Fargʻoniy tolerantlik konsepsiyasi zamonaviy interfaith peace-building strategiyalariga uch jihatdan hissa qoʻshishi aniqlangan: Metafizik birlik darajasi: Vahdat al-vujud asosida diniy va falsafiy tafovutlarni inkor etmasdan, ularni ilohiy birlikning turli koʻrinishlari sifatida qabul qilish diniy nizolarni yumshatishning samarali yoʻli sifatida ilgari suriladi. Bu yondashuv

Hans Kungning Global Etika modelida “minimum consensus” tamoyiliga mos keladi¹¹. Epistemologik-maʼrifiy daraja: Al-Fargʻoniy taʼlimotida ilm (maʼrifa) madaniyatlararo muloqotning asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Bu jihat zamonaviy intercultural education va dialogical pedagogy konsepsiyalariga uygʻun holda, dinlararo bagʻrikenglikni rivojlantirishda bilimning markaziy rolini taʼkidlaydi¹².

Natijalar shuni koʻrsatadiki, al-Fargʻoniy tolerantlik konsepsiyasi diniy pluralizm, interfaith muloqot va global etika nazariyalariga falsafiy-ontologik asos beradi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, Saididdin al-Fargʻoniyning tolerantlik konsepsiyasi zamonaviy falsafiy va ijtimoiy paradigmalariga chuqur integratsiya imkonini beradi.

1. Hans Kung va Global Etika bilan uygʻunlik

Hans Kungning “Global Etika” konsepsiyasi barcha dinlar uchun umumiy axloqiy negiz mavjudligini taʼkidlaydi¹³. Al-Fargʻoniy tolerantlikni ruhiy-ontologik birlikdan kelib chiqib asoslagani bois, uning qarashlari “minimal universal konsensus” tamoyiliga mos keladi.

2. Charles Taylor va multiculturalism nazariyasi

Charles Taylarning multiculturalism yondashuvi madaniy identitetni tan olish va uni ijtimoiy barqarorlik uchun zarur shart sifatida koʻradi¹⁴. Al-Fargʻoniyning qarashlari ham insoniyatdagi xilma-xillikni inkor etmay, balki uni ilohiy birlikning turfa shakllari sifatida talqin qiladi. Shu jihatdan, Fargʻoniy tolerantligi “madaniy xilma-xillikni tan olish” modeliga nazariy asos qoʻshadi va zamonaviy jamiyatlarda ijtimoiy koʻpqatlamlilikni legitimlashtiruvchi konseptual manba boʻlib xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot Saididdin al-Fargʻoniyning tolerantlik haqidagi falsafiy qarashlarini nafaqat tasavvufiy-metafizik merosning bir qismi sifatida, balki zamonaviy global interfaith paradigmalariga integratsiya

¹⁰ Chittick, W.C. (1989). The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-ʼArabī's Metaphysics of Imagination. SUNY Press.

¹¹ Kung, H. (1993). Global Responsibility: In Search of a New World Ethic. Crossroad.

¹² Armstrong, K. (2010). Twelve Steps to a Compassionate Life. Knopf.

¹³ Kung, H. (1993). Global Responsibility: In Search of a New World Ethic. Crossroad.

¹⁴ Taylor, C. (1994). Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton University Press.

qilinadigan konseptual model sifatida yoritib berdi. Fargʻoniyning vahdat al-vujud talqini insoniyatdagi xilma-xillikni ilohiy birlikning koʻrinishlari sifatida tushuntirishi bilan universal bagʻrikenglik etikasi uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, al-Fargʻoniy tolerantlik konsepsiyasi tasavvufiy merosni oʻrganishda, balki zamonaviy dunyodagi muloqot va tinchlikparvarlik strategiyalarida ham metodologik manba sifatida qoʻllash imkonini ochadi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Lewisohn, L. (1992). The Legacy of Mediaeval Persian Sufism. London: Khaniqahi Nimatullahi Publications.

2. Chittick, W.C. (1989). The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-ʻArabi's Metaphysics of Imagination. Albany: SUNY Press.

3. Qūnawī, Ṣadr al-Dīn. (2008). Al-Nafahāt al-Ilāhiyya. Tehran: Institute of Islamic Studies.

4. Aminrazavi, M. (2013). Sufism and the Concept of Peace. International Journal of Islamic Thought, 4(1)

5. Nasafī, ʻAzīz al-Dīn. (1999). The Perfect Man (Insān Kāmil). Trans. by D.L. Pendlebury. London: Octagon Press.

6. Kūng, H. (1993). Global Responsibility: In Search of a New World Ethic. New York: Crossroad.

7. Taylor, C. (1994). Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton: Princeton University Press.

